

Dansk Ornitologisk Forening og overvågningen af fugle i Danmark

Ynglefugle

- Overvågning af de enkelte arter
- Overvågning af naturtyper ved hjælp af fugletællinger
- DOF's prioritering af indsatsen i fugleovervågningen
- Fugleovervågningskatalog

Dansk Ornitologisk Forenings Videnskabelige Udvalg

under redaktion af Ole Thorup, Erik Mandrup Jacobsen og Jon Fjeldså

Efteråret 2000

Indhold

1. DOF og naturovervågningen
 - 1.1. Baggrund
2. Overvågning af arterne
 - 2.1. Bevæggrunde
 - 2.2. Relevante arter i artsovervågningen
 - 2.3. Prioriteringsliste: Overvågning af arter
3. Overvågning af naturtyper ved hjælp af fugletællinger
 - 3.1. Bevæggrunde
 - 3.2. Relevante fuglearter til overvågning af naturtyper
 - 3.3. Prioriteringsliste: Naturtyper og forvaltningstiltag
4. Sammenfattende prioritering
 - 4.1. Baggrundsmonitoring
 - 4.2. Prioritering på tværs af arter og naturtyper
5. Referencer
6. Appendiks: Vurdering af den aktuelle overvågning af de danske ynglefugle

Desuden er udarbejdet et selvstændigt "Fugleovervågningskatalog" (bilag).

1. DOF og naturovervågningen

Naturovervågning er at udføre gentagne, standardiserede undersøgelser og registreringer i miljøet, eventuelt ved brug af særligt definerede indikatororganismer.

Fra DOF's side kan naturovervågning betragtes som et redskab, der giver foreningen et overblik over fuglebestanden trivsel og miljøforvaltningens konsekvenser og dermed en mulighed for at vurdere og aktivt påvirke naturforvaltningspolitikken. Med andre ord er naturovervågning og naturbeskyttelse to sider af samme sag, hvorfor sikring og udførelse af naturovervågning bør indgå som en væsentlig del af DOF's virkefelt.

Formålet med denne rapport har været at:

- 1) Udarbejde en oversigt over den eksisterende overvågning af danske ynglefugle
- 2) På basis af denne oversigt pege på eventuelle mangler
- 3) Sammenfatte DOF's nuværende rolle i naturovervågningen
- 4) Fremsætte et forslag til en prioritering af den fremtidige indsats.

Denne rapport fokuserer udelukkende på ynglefugle og må betragtes som første del af en samlet analyse af overvågningen af fugle i Danmark. Anden del - der dækker overvågningen af de vigtigste bestande af trækkende og overvintrende fugle i Danmark - er planlagt udarbejdet efterfølgende.

Fremstillingen tager udgangspunkt i, at overvågningen af fugle omfatter 3 indsatsområder:

- overvågning af de enkelte arter for at følge artsdiversiteten og de enkelte arters status.
- overvågning af naturtyper og effekten af forvaltningsmæssige tiltag ved hjælp af fuglearters forekomst.
- overvågning af lokaliteter.

Kun de to førstnævnte former for overvågning af fugle er behandlet i denne rapport, men det indebærer ikke, at vi mener, at lokalitetsovervågning skal nedprioriteres.

1.1. Baggrund

I 1986 udarbejdedes rapporten "Dansk Ornitologisk Forenings Fugleovervågning – status og fremtidige program" (Braae & Woolhead 1986). Her argumenteres for nødvendigheden af naturovervågning, herunder behovet for en samlet planlægning af den eksisterende overvågning af arter, lokaliteter og biotoper. Desuden diskuteres forudsætningerne for at kunne gennemføre en effektiv naturovervågning ved hjælp af fugletællinger. Endeligt gøres der status over de den gang eksisterende aktiviteter, og der gives forslag til nye.

Dette notat skal bl. a. ses som et supplement og en nødvendig opdatering af denne nu 14 år gamle rapport vedr. DOF og naturovervågningen.

I vore overvejelser om DOF's prioritering og påpegning af mangler i overvågningen tages desuden udgangspunkt i erfaringer fra allerede igangværende overvågningsaktiviteter i DOF-regi, og herudover i de seneste ca. 10 års erfaringer med terrestrisk naturovervågning i Danmark, som de bl.a. er sammenfattet i DMU-rapporterne "Hvordan står det til med naturen?" (Stoltze 1998) og "Naturkvalitet – kriterier og metodeudvikling" (Nygaard et al. 1999). Disse rapporter konkluderer: 1) at en overvågning af naturen er helt nødvendig, hvis

effekterne af menneskets påvirkning og samfundets indsats for at beskytte natur og miljø skal kunne bedømmes, og 2) at den nuværende indsats, særligt på det terrestriske område, er præget af manglende koordinering.

Vore overvejelser skal også ses på baggrund af OECD's seneste vurdering af den danske miljøindsats (OECD 1999) og et arbejdspapir fra Det Økonomiske Råd (Lund & Rahbek 2000), hvori det konkluderes, at indsatsen for at beskytte og genskabe natur og biodiversitet er utilstrækkelig, og ikke i tilstrækkelig grad er baseret på data og moderne analysemetoder. Den sidstnævnte analyse påviser, at hidtidige områdefredninger dækker Danmarks biodiversitet rimelig godt, men desværre har betydelige huller i dækningen af de truede (rødlistede) arter. Samtidigt fremhæves dog, at fokuseringen på rødlistearter i overvågningen er mindre velegnet til at udpege vigtige målområder til opretholdelse af biodiversitet i bredere forstand.

Diskussionen om behovet for naturovervågning i Danmark og dermed DOF's nuværende og fremtidige rolle i denne overvågning er med andre ord mere aktuel end nogensinde.

2. Overvågning af arterne

2.1. Bevæggrunde

I Danmark yngler ca. 200 fuglearter (Stoltze & Pihl 1998), og herudover forekommer et tilsvarende antal arter under træk- og overvintring. En vis viden om arternes status og bestandsudvikling er afgørende, når indsatsen for at beskytte dem skal prioriteres. Denne viden tilvejebringes via naturovervågningen, der således på længere sigt kan medvirke til at sikre artsdiversiteten.

Med det store antal fuglearter, der forekommer i Danmark, er det nødvendigt at opstille nogle kriterier for en prioritering af arterne efter overvågningsbehov for at sikre, at alle "vigtige" arter overvåges og at deres aktuelle beskyttelsesbehov kendes.

2.2. Relevante arter i artsovervågningen

Overordnet skal artsovervågningen tjene to formål, der egentlig stiller ret forskellige krav: (1) den skal sikre opretholdelse af naturværdier i generel forstand og (2) den skal forhindre - eller minimere - uddøen af arter. Det første kræver overvågning af arter, som fungerer som barometre for de landskabstyper og artssamfund, vi ønsker at opretholde, medens det andet kræver overvågning af truede arter som sådan. De to krav medfører nødvendigvis en vis heterogenitet i en liste over relevante arter at overvåge.

Bestræbelserne for at forhindre uddøen af arter har i de seneste år medført en kraftig opstramning af de internationale kriterier for at udpege truede arter, så de i dag er rimeligt objektive, og ensartede for alle plante- og dyregrupper (Mace et al. 1992). Hvad enten vi taler om IUCN's globale kriterier og lister (www.iucn.org/themes/ssc/siteindx.htm) eller de tilsvarende regionale kriterier og lister (Gårdenfors et al. 2000), er arterne på de pågældende lister alt for svagt repræsenteret i Danmark til at danne grundlag for en overvågningsplan. Det har derfor været mere naturligt at se på BirdLife's kategorier for europæiske fuglearters beskyttelsesbehov, som retter fokus på de arter som generelt klarer sig dårligt i Europa (SPEC-kategorierne, se nedenfor). Vi har valgt at lægge meget lidt vægt på de af de danske rødlistearter som egentlig kun er marginale forekomster af arter

som i øvrigt klarer sig godt. Uanset om sådanne forekomster tit "overvåges" ud fra en rent ornitologisk interesse, er de uegnede som udgangspunkt for forvaltningsorienteret naturovervågning. Bestræbelserne for at opretholde naturværdier og biodiversitet i bredere forstand fokuserer på arter som er forholdsvis talrige, men knyttet til et forholdsvis specifikt landskab, eller en landskabstilstand, og hvis bestand ændrer sig på en måde som formodes at afspejle ændringer i disse levesteder indenfor Danmarks grænser.

Hvis prioritetslisten virker uensartet, skyldes det altså, at vi har lagt fokus både på arter med højt beskyttelsesbehov, og på arter der er velegnede til overvågning af landskabets generelle tilstand.

BirdLife International's model blev udviklet i starten af 1990erne (Tucker & Heath 1994) til at klassificere Europas fugle med udgangspunkt i deres beskyttelsesstatus. Modellen er baseret på overvejelser over:

- 1) om Europa er vigtig for arten.
- 2) om artens samlede bestand er forholdsvis lille og derfor sårbar.
- 3) om artens udbredelse er under indskrænkning.
- 4) om artens samlede bestand er i tilbagegang.

Ud fra disse opgørelser placeredes de europæiske fugle i 5 kategorier efter deres beskyttelsesbehov ("Species of European Conservation Concern") - "SPEC"-kategorierne 1-4 og endelig arter, der ikke er SPEC.

Tidligere udpegede EU en række arter (de såkaldte ANNEX 1 arter), der var truede indenfor det Europæiske Fællesskab. Vi har valgt at bygge vores prioritering på BirdLife kategorierne, fordi de dækker forholdene i en bredere og mere stabil geografisk enhed (Europa) og bygger på nogle mere præcise og nuancerede vurderinger af sårbarhed.

Til klassificeringen i nedenstående prioriteringsliste er valgt nogle kriterier, der svarende til BirdLife's "SPEC"-klassificering er baseret på: 1) hvor karakteristisk arten er for Danmark - 2) om artens bestand er i tilbagegang - og 3) om arten er truet eller tilsyneladende ikke klarer sig godt. Disse begreber er nærmere uddybet på de næste sider.

Denne fremgangsmåde er bl.a. valgt, fordi den danske rødliste udelukkende baserer sig på arters bestandsstørrelse i Danmark. Alle fuglearter, der yngler regelmæssigt med færre end et vist antal par er med på rødlisten, og der skelnes ikke her mellem arter, der kun har en marginal tilknytning til Danmark, og karakterarter i den danske fauna, der måske for år tilbage var almindelige og udbredte i landet. Det betyder f.eks. at en sydlig art, der har succes og ekspanderer og starter med at yngle fåtalligt i Danmark står side om side med en stærkt truet, gammel dansk ynglefugl, der i en årrække kun har ynglet med en mindre bestand. Derfor bør ikke alle arter på rødlisten nødvendigvis gives højeste prioritet i overvågningen.

Arternes beskyttelsesstatus og bestandsudvikling i Danmark er især vurderet ud fra den seneste rødliste (Stoltze & Pihl 1998) og gulliste (Stoltze 1998), projektet Fuglenes Danmark (Grell 1998) samt seneste publicerede resultater fra Fugleregistreringsgruppens punkttællinger (Jacobsen 1999).

2.3. Prioriteringslisten: artsovervågningen

Som nævnt tager klassificeringen af de danske ynglefugles overvågningsbehov udgangspunkt i, at fugle, der er (eller var) typiske i det danske landskab, er de vigtigste. Arter, der ikke er, og aldrig har været, tilknyttet det danske landskab i særligt omfang er derimod givet lavere prioritet. De ikke-typiske arter kan siges kun at være marginale i den danske dyreverden, hvad enten det skyldes, at deres habitater ikke forekommer (eller nogensinde har forekommet) i nævneværdigt omfang, eller at Danmark klimatisk eller zoogeografisk ligger omkring grænsen for, hvor arten kan yngle med succes. Herudover er det fundet vigtigere at overvåge fugle, der er i tilbagegang, eller, i modsætning til tidligere, nu optræder i små bestande, frem for fugle, der tilsyneladende klarer sig godt.

Blandt de arter, der for tiden klarer sig godt, prioriteres de danske ansvarsarter højt. Endelig vurderes det at være vigtigt at overvåge de arter, der har en negativ bestandsudvikling i de af vores nærmeste nabolande, som har en udvikling i landbrug og skovbrug, der ligner vores.

I den efterfølgende prioriteringsliste er benyttet en række begreber, hvis præcise betydning forklares her:

Dansk karakterfugl: Arter der er - eller indenfor de sidste 100-200 år har været - vidt udbredte, eller i hvert tilfælde har ynglet ret almindeligt i særlige habitater, der er/var karakteristiske i det danske landskab.

Truede fugle: Arter der i rødlisten er klassificerede som uddøde (vi benytter efterfølgende "forsvundet"), akut truede eller sårbare.

Fugle med tilsyneladende dårlige levedmuligheder: Almindelige fugle, der er i kraftig tilbagegang, svarende til fugle der klassificeres som opmærksomhedskrævende på gullisten, samt fugle, der tidligere var vidt udbredte og i dag er placeret på rødlisten som sjældne.

Fugle i tilbagegang: En bestandsreduktion på mindst 50% de seneste 20 år medfører, at arten kommer på gullisten. I den efterfølgende liste betragtes yderligere fugle med en bestandsreduktion på mindst 20% siden omkring 1980 som fugle i tilbagegang.

Ansvarsart: En art, hvor mindst 20% af en bestands samlede antal individer på et tidspunkt i artens årscyklus opholder sig i Danmark. Gullistens definition af en national ansvarsart.

Vesteuropæiske nabolande: Sverige, Tyskland, Holland og Storbritannien.

Sjældne fugle: Fugle der er klassificeret som sjældne, sårbare, akut truede eller uddøde i rødlisten.

Almindelige fugle: De øvrige danske fugle, der ikke er medtaget i rødlisten.

I forhold til nyeste rødliste og gulliste er følgende ændringer inddraget i prioriteringen:

- Engryle (den baltiske bestand af almindelig ryle) og stor kobbersnepe klassificeres som sårbare på baggrund af seneste bestandsudvikling i de vigtigste yngleområder (Wader Study Group in prep).
- Vende-hals klassificeres som sårbar ud fra bestandsanalysen i Fuglenes Danmark (Grell 1998).

Forslag til prioritering af de danske ynglefuglearters overvågningsbehov:

1) Første prioritet:

a) Danske karakterfugle der er truede (rødlistede som truede eller sårbare).

hvid stork, spidsand, atlingand, rød glente, havørn, hedehøg, fiskeørn, lærkefalk, vagtel, engsnarre, plettet rørvagtel, hvidbrystet præstekrave, hjejle, engryle, brushane, stenvender, stor kobbersneppe, tinksmed, sandterne, sortterne, kirkeugle, slørugle, vendehals, toplærke, pirol

b) Danske karakterfugle der tilsyneladende har dårlige levedmuligheder (gullistede som opmærksomhedskrævende).

vibe, rødben, hættemåge, stormmåge, gul vipstjert, stenpikker, sivsanger, gulbug, jernspurv, bomlærke

[Yderligere fem arter var udbredte danske ynglefugle i nyere tid, men har så små bestande, at de i overvågningssammenhæng for nærværende er uinteressante: *sort stork, vandrefalk, urfugl, hærfugl, høgesanger*]

2) Anden prioritet:

a) Danske karakterfugle der er i langsigtet tilbagegang.

krikand, stor præstekrave, dobbeltbekkasin, baltisk sildemåge, splitterne, fjordterne, dværgterne, gøg, natravn, hedelærke, digesvale, engpiber, nattergal, bynkefugl, rødrygget tornskade, stær

b) Danske ansvarsarter.

skarv, klyde

3) Tredje prioritet: Danske karakterfugle, der har stabile eller stigende bestande i Danmark, men går kraftigt tilbage i vore vesteuropæiske nabolande og/eller er i tilbagegang i Europa (SPEC kategorierne 2 og 3).

rørdrum, knarand, tårnfalk, agerhøne, skovsneppe, grønspætte, sanglærke, landsvale, skovpiber, rødstjert, sangdrossel, græshoppesanger, fuglekonge, grå fluesnapper, gråspurv, skovspurv, tornirisk, lille gråsisken, dompap, rørspurv, gulspurv

4) Fjerde prioritet: Sjældne fugle, der formodentlig aldrig var karakterfugle i Danmark og er truede eller tilsyneladende har dårlige levedmuligheder.

blå kærhøg, tredækker (forsvundet), dværgmåge, mosehornugle, markpiber, drosselrørsanger, stor tornskade

5) Femte prioritet: Sjældne fugle, der formodentlig aldrig var karakterfugle i Danmark, med forholdsvis stabile - evt. fluktuerende - eller stigende bestande, og fugle under indvandring eller hvis udbredelse er under udvidelse.

skestork, bramgås, canadagås, pibeand, hvinand, stor skallesluger, kongeørn, trane, lille præstekrave, stor regnspove, svaleklire, sorthovedet måge, ride, alk, lomvie, isfugl, biæder, stor hornugle, perleugle, lille flagspætte, turteldue, skærpiber, gulhovedet vipstjert, sortrygget vipstjert, sydlig blåhals, sortstrubet bynkefugl, sydlig nattergal, flodsanger, savisanger, rødtoppet fuglekonge, fyrremejse, pungmejse, vandstær, nøddekrige, gulirisk, karmindompap

6) Sjette prioritet: Andre almindelige fugle med stabile eller stigende bestande.

lille lappedykker, toppet lappedykker, gråstrubet lappedykker, sorthalset lappedykker, fiskehejre, knopsvane, grågås, gravand, gråand, skeand, taffeland, troldand, ederfugl, toppet skallesluger, hvepsevåge, rørhøg, duehøg, spurvehøg, musvåge, fasan, vandrikse, grønbenet rørhøne, blishøne, strandskade, nordsøsillemåge (graelsii/intermedius), sølvmåge, svartbag, havterne, tejst, huldue, ringdue, tyrkerdue, natugle, skovhornugle, mursejler, sortspætte, stor flagspætte, bysvale, bjergvipstjert, hvid vipstjert, gærdesmutte, rødhals, husrødstjert, solsort, sjagger, misteldrossel, kærsanger, rørsanger, gærdesanger, tornsanger, havesanger, munk, skovsanger, gransanger, løvsanger, broget fluesnapper, skægmejse, halemejse, sumpmejse, topmejse, sortmejse, blåmejse, musvit, spætmejse, træløber, korttået træløber, skovskade, hussskade, allike, råge, gråkrage, sortkrage, ravn, bogfinke, grønirisk, stillits, grønsisken, lille korsnæb, dompap, kernebider

Udenfor prioritering: Meget sjældne eller uregelmæssigt forekommende ynglefugle.

nordisk lappedykker, mallemuk, blåvinget and, rødhovedet and, bjergand, stylvæløber, mudderklire, ringdrossel, vinddrossel, lundsanger, lille fluesnapper, kvækerfinke, stor korsnæb

3. Overvågning af naturtyper ved hjælp af fugletællinger

3.1. Bevæggrunde

Forskellige fuglearters forekomst eller fravær kan bruges som et udtryk for naturtilstanden i specifikke biotoper.

DOF's hovedinteresse i at varetage naturovervågning, der retter sig mod arter, naturtyper og landskabsforvaltning, er den samme som den centrale naturforvaltnings: At vise, om den nuværende indsats er tilstrækkelig samt at påpege, hvor problemerne er størst.

Med adgang til en stor gruppe højt kvalificerede frivillige feltornitologer og et relativt højt vidensniveau om de danske fuglearters status, udbredelse og bestandsforhold, har DOF en vigtig rolle at spille i den nuværende og fremtidige naturovervågning.

Dertil kommer netop fuglenes ofte fremførte egnethed i naturovervågningen, hvilket giver DOF en særlig mulighed for at spille en rolle i forbindelse med den eksisterende og fremtidige naturovervågning. Fra Braae & Woolhead (1986) kan nævnes:

- de forskellige arter er specialiserede til mange forskellige former for levevis.
- de stiller bestemte krav til deres levesteder.
- de er højt placeret i fødekæderne. Derfor vil mange miljøpåvirkninger i sidste ende også påvirke fuglene.
- de findes i alle vigtige biotoper.
- de reagerer oftest meget hurtigt på forandringer i miljøet.
- deres økologi er godt kendt i forhold til andre organismegrupper. Derfor findes der mange referenceundersøgelser og lange tidsserier til vores rådighed.
- de er lette at kende og optælle og forekommer hele året.
- der findes et stort antal kvalificerede ornitologer, som kan motiveres til at deltage i arbejdet.

Landsdækkende naturovervågning omfattende flere arter og naturtyper ved hjælp af fugletællinger er karakteriseret ved:

- at et stort antal stikprøver er nødvendig
- også at omfatte almindelige arter
- at forudsætte et større antal deltagere
- at være standardiseret og dermed ensformig for mange – kan være svært at rekruttere de nødvendige tællere
- at omfatte et stort datamateriale – krævende bearbejdning
- at være følsom overfor afbrydelser i tidsserien
- i mange tilfælde at forudsætte stabil økonomisk støtte

Der kan groft sagt skelnes imellem:

- “baggrundsmonitoring” af et bredt udvalg af fuglearter
- bestandsudvikling i specifikke naturtyper
- overvågning af udvalgte indikatorarter og artsgrupper

Første skridt i at klarlægge DOF's rolle i denne del af overvågningen er at identificere de forvaltningsmæssige tiltag, naturtyper og arter, der er relevante i forhold til DOF's viden og erfaring.

En række af de seneste årtiers miljø- og forvaltningsmæssige tiltag, politiske målsætninger og interesseområder retter sig mod naturtyper og forvaltning af landskabet. Med hensyn til områder, hvor optællinger af ynglefugle vurderes at kunne være med til at vise, om indgrebene har haft den ønskede effekt, kan nævnes:

- Vandmiljøplan 2, der tilsigter at etablere eller retablere 16.000 hektar våde enge.
- Skovloven og Naturskovsstrategien, der har til hensigt at sikre 5000 hektar med urørt skov og 4000 hektar skov med gamle driftsformer inden år 2000.
- Diverse støtteordninger til skovrejsning, etablering af løvskov og løvskovsbryn samt pleje m.m. i særlige skovtyper.
- Talrige andre tiltag iværksat af myndighederne for at imødegå den stadigt stigende intensivering i udnyttelsen af det åbne landskab: Miljøvenlige jordbrugsforanstaltninger (MVJ), udpegning af Særligt Følsomme Landbrugsområder (SFL), Marginaljordsstrategien, Pesticidhandlingsplanen samt diverse støtteordninger til braklægning og omlægninger til ekstensive landbrugsformer.
- Skov- og Naturstyrelsens målsætning om at bevare byer og andre kulturmiljøer som ”fungerende miljøer”, bl.a. gennem lokale grønne aktiviteter (jvf. bl.a. Biodiversitetskonventionens Agenda 21).
- Havmiljøbeskyttelsesloven fra 1993, der bl.a. tilsigter at forebygge og begrænse forurening og anden påvirkning af havmiljøet.
- Biodiversitetskonventionen, EU's Habitatdirektiv og Fuglebeskyttelsesdirektivet samt Naturbeskyttelseslovens generelle bestemmelser om beskyttelse af søer, åer, moser, enge, overdrev m.m., der alle har til hensigt at forbedre og forøge landskabets indhold af naturområder, levesteder og biodiversitet.
- Genopretning af naturområder.
- Jagt- og vildtforvaltningslovens jagtfri kerneområder (har muligvis meget begrænset betydning for ynglefugle).
- Bonn-konventionen (herunder African-Eurasian Waterbird Agreement - AEWA).
- Bern-konventionen.
- Ramsar-konventionen.

3.2 Relevante ynglefuglearter til overvågning af naturtyper

Det danske landskab er sammensat af en række naturtyper, der er udsat for vidt forskellige påvirkninger, har vidt forskellig naturværdi og er underlagt forskellige forvaltningsmæssige tiltag, hvorfor de kræver en individuel vurdering med hensyn til behovet for overvågning og beskyttelse og ved udpegning af særlig værdifulde lokaliteter.

Udvælgelse af indikatorarter for naturværdier bygger på to kriterier:

(1) Arten må være tilstrækkelig talrig og nem at registrere til, at man kan opnå et retvisende billede af bestandsudviklingen med begrænsede ressourcer, og man bør undgå arter, som er meget ustabile i deres forekomst og underlagt svingninger i vejr og fødegrundlag udenfor landets grænser (f.eks. invasionsarter).

(2) Der må foreligge veldokumenteret viden om artens habitatvalg og biologi som gør det muligt at fortolke variationer i en arts forekomst forholdsvis præcist. Dette kan omfatte tilknytning til lokaliteter med en bestemt naturtilstand, og ideelt set bør der også foreligge viden om specifikke økologiske betingelser for opretholdelse af levedygtige lokalbestande. F.eks. kan vi fortolke ændringer og lokal variation i en vibebestand ud fra konkret viden om, hvordan dens ynglesucces afhænger af habitat-tilstanden. Omvendt er det meget svært at relatere ændringer i gråandebestanden til en bestemt miljøtilstand.

Visse fåtallige arter (som ikke tilfredsstillende (1)) kan være så specifikt knyttet til bestemte naturtilstande, at deres blotte tilstedeværelse – eller fravær - kan give en meget specifik information (nøglearter).

I den nedenstående liste markeres indikatorarter, som giver et særlig præcist fortolkningsgrundlag (iflg. kriterier 1+2, plus nøglearter), med fed tekst, medens de mere tvivlsomme indikatorer står i parentes.

Heder, enge, overdrev:

Relevante arter: krikand (skeand) tårnfalk trane engsnarre hjejle	vibe dobbeltbekkasin almindelig ryle brushane stor kobbersneppe rødben	tinksmed sanglærke gul vipstjert engpiber bynkefugl stor tornskade rødrygget tornskade
--	--	---

DOF's nuværende indsats:

Punkttællinger (ca. 550 punkter årligt) samt særlige optællinger af lokaliteter og arter som beskrevet i listen i appendiks og overvågningskataloget.

Forvaltningstiltag:

- Vandmiljøplan 2
- Biodiversitetskonventionen
- EF/EU's Habitat- og Fuglebeskyttelses-direktiver
- Naturbeskyttelseslovens generelle bestemmelser

Søer, åer og moser:

Relevante arter:	toppet lappedykker	blishøne	græshoppesanger
	gråstrubet lappedykker	dobbeltbekkasin	kærsanger
	sorthalset lappedykker	hættemåge	rørsanger
	knopsvane	(engpiber)	sivsanger
	atlingand	nattergal	fyrremejse
	skeand	bynkefugl	

DOF's nuværende indsats:

Punkttællinger (ca. 200 punkter årligt) samt særlige optællinger af lokaliteter og arter som beskrevet i listen i appendiks og overvågningskataloget.

Forvaltningstiltag:

- Vandmiljøplan 2
- Biodiversitetskonventionen
- EF/EU's Habitat- og Fuglebeskyttelses-direktiver
- Naturbeskyttelseslovens generelle bestemmelser

Skove:

Relevante arter:	hvepsevåge	rødstjert	(musvit)
	grønspætte	sangdrossel	spætmejse
	lille flagspætte	gulbug	træløber
	vendehals	havesanger	korttået træløber
	natugle	fuglekonge	rødrygget tornskade
	natravn	broget fluesnapper	
	huldue	grå fluesnapper	
	hedelærke	sumpmejse	
	jernspurv	sortmejse	
	nattergal	(blåmejse)	

DOF's nuværende indsats:

Punkttællinger (ca. 1270 punkter årligt i skov) samt særlige optællinger af lokaliteter og arter som beskrevet i listen i appendiks og overvågningskataloget.

Forvaltningstiltag:

- Skovloven, Naturskovsstrategien
- Støtteordninger til skovrejsning m.m.

Agerland:

Relevante arter:	tårnfalk	kirkeugle	sangdrossel
	agerhøne	ringdue	tornsanger
	engsnarre	sanglærke	rødrygget tornskade
	vibe	landsvale	tornirisk
	hættemåge	engpiber	bomlærke
	stormmåge	bynkefugl	gulspurv

DOF's nuværende indsats:

Punkttællinger (ca. 1400 punkter årligt).

Forvaltningstiltag:

- Miljøvenlige jordbrugsforanstaltninger
- Særligt Følsomme Landbrugsområder
- Marginaljordsstrategien
- Pesticidhandlingsplan
- Støtteordninger til braklægning/ekstensivering

Byer:

Relevante arter:	tyrkerdue	solsort	skovspurv
	mursejler	allike	grønirisk
	toplærke	husskade	
	husrødstjert	gråspurv	

DOF's nuværende indsats:

Punkttællinger (ca. 150 punkter årligt) samt projekter i afgrænsede byområder

Forvaltningstiltag:

- Agenda 21 samt Skov- og Naturstyrelsens målsætning vedr. kulturmiljøer

Strand og klit:

Relevante arter:	stor præstekrave	dværgterne	markpiber
	hvidbrystet præstekrave		

DOF's nuværende indsats:

Optællinger i Vadehavet (alle koloniynglende fugle årligt), samt øvrige optællinger af lokaliteter jf. liste i bilag 1 og overvågningskatalog.

Forvaltningstiltag:

Stade-deklarationen (Vadehavet)

Alle naturtyper:

Baggrundsmonitoring: fordelt over alle naturtyper foretages en baggrundsmonitoring af i princippet alle arter på punkttællinger (ca. 6000 punkter årligt).

3.3. Prioriteringslisten: Naturtyper og forvaltningstiltag

En prioritering af hvilke arter, der er relevante i relation til denne del af overvågningen, og dermed en nærmere beskrivelse af DOF's rolle, lader sig vanskeligt gennemføre efter håndfaste kriterier. Overvågningen af en række arter er relevant i lyset af forskellige forvaltningsmæssige sammenhænge, samt på grund af Danmarks internationale forpligtelser.

Alene p.g.a. de sidstnævnte er det nødvendigt, at denne del af overvågningen i så høj grad som muligt er forvaltningsmæssig relevant, d.v.s. forsøger at besvare nogle af de spørgsmål, man ønsker svar på i den centrale naturforvaltning. Overvejelserne indebærer bl.a. en vurdering af :

- 1) for hvilke naturtyper behovet for beskyttelse og dermed naturovervågning er størst, hvor fugletællinger samtidig kan tænkes at spille en relevant rolle.
- 2) hvilke forvaltningsmæssige tiltag, det er vigtigst at evaluere effekten af i relation til DOF's formål og den centrale naturforvaltnings ønsker.
- 3) den eksisterende dækning af den pågældende naturtype. F.eks. er en overvågning af agerlandets fugle ønskelig alene af den grund, at agerlandet udgør 2/3 af Danmarks areal. Da Miljø- og Energiministeriet siden 1988 har finansieret en sådan overvågning, er dækningen af agerland, i det mindste for tiden, rimeligt tilfredsstillende.

Som indgang til prioriteringer kan nævnes DMU's statusrapport "Hvordan står det til med naturen" (Stoltze 1998), hvori det konkluderes, at skove og åbne naturtyper som overdrev, moser, heder og enge fremover bør ofres særlig stor opmærksomhed i naturovervågningen.

Bl.a. på baggrund af ovenstående foreslås følgende prioritering i forbindelse med overvågningen af specifikke naturtyper og forvaltningstiltag.

Højeste prioritet

Moser, enge, strandenge, overdrev, heder og skov. Mange aktuelle forvaltningsmæssige tiltag retter sig mod disse naturtyper. jf. oversigten på side 11-12. En lang række af "Første prioritet arterne", jf. side 7, kan karakteriseres som karakterfugle i en eller flere af disse naturtyper. Derfor bør DOF vurdere mulighederne for at igangsætte eller udvide aktiviteter, der er målrettet mod disse naturtyper.

Høj prioritet

Agerland. En lang række forvaltningsmæssige tiltag retter sig mod denne naturtype. Imidlertid er kun få af de højest prioriterede arter tilknyttet decideret agerland, og dækningen af de mere almindelige arter er rimelig, bl.a. takket være Miljøstyrelsens ynglefugleovervågning.

Lavere prioritet

Bymæssig bebyggelse. Kun få forvaltningsmæssige tiltag retter sig mod biodiversitet i den bymæssige bebyggelse. Kun få af de højt prioriterede arter er tilknyttet denne naturtype.

4. Sammenfattende prioritering

I det følgende gives et forslag til en tværgående prioritering af overvågningsindsatsen i forhold til de overvågningstyper, der har været behandlet i tidligere afsnit. Bemærk, at prioriteringen kun dækker overvågning af ynglefugle.

4.1. Baggrundsmonitoring

Det skønnes at baggrundsmonitoringen, forstået som ekstensive, stikprøveagtige optællinger på landsplan af alle talrige arter bør gives en høj prioritet. En generel baggrundsmonitoring vil udgøre en reference til sammenligning med detailundersøgelse. Samtidig dækkes de fleste gullistarter.

En høj prioritering af baggrundsmonitoringen kan konkret indebære en styrkelse af denne del af overvågningen gennem hvervning af flere tællere til punkttællingsprogrammet. Som et konkret mål bør antallet af optællingsruter være så højt, at stenpikker og gul vipstjert fremtidigt inddrages i overvågningen, således at alle Gullistens arter fremover dækkes af punkttællingerne.

En styrkelse af punkttællingerne kan ske dels gennem en indsats, der retter sig specifikt mod at øge antallet af ruter i de prioriterede naturtyper, dels gennem en styrkelse af programmet generelt.

Den brede baggrundsmonitoring har vist sig at være vanskelig at argumentere for i relation til natur- og miljølovgivningen, især fordi den synes at forløbe år efter år uden håndfaste resultater. Baggrundsmonitoringen og overvågning i udvalgte naturtyper bør imidlertid betragtes som to indbyrdes helt afhængige aktiviteter. F.eks. giver overvågning af specifikke naturtyper ingen mening, hvis der ikke eksisterer en national reference, man kan sammenligne med. Omvendt rejser "baggrundsmonitoringen" ofte spørgsmål, der kun kan besvares, hvis der fokuseres på specifikke naturtyper.

4.2. Prioritering på tværs af arter og naturtyper

I appendiks (afsnit 6) findes en artsvis oversigt over kvaliteten af den eksisterende overvågning. Sammenholdes dette niveau af den nuværende overvågning med prioriteringslisten (afsnit 2.3) og med listen over relevante arter til overvågning af naturtyper (side 11-13), fås et overblik over, hvor de vigtigste indsatsområder er for DOF.

Ved at sætte grænsen for tilstrækkelig overvågning til "ret god" eller bedre, valg af første til tredje prioritet ved artsovervågningen som de vigtigste arter samt alle arter valgt som "relevante" til overvågning af en naturtype, vises de vigtigste arter at forbedre overvågningen af i nedenstående tabel. Tabellen er opdelt i: 1) arter, der både er højt prioriterede for artsovervågningen og relevante for overvågningen af naturtyper (over vandret linie), og 2) arter der kun er højt prioriterede/relevante for én af disse overvågningstyper (under vandret linie):

Art	Overvågningskvalitet	Prioritet i artsovervågning	Relevant art for en naturtype	SPEC
Krikand	Dårlig	2	+	-
Rød glente	Middel	1	+	4
Agerhøne	Middel	3	+	3
Engsnarre	Middel	1	+	1
Stor præstekrave	Ret dårlig	2	+	-
Hjejle	Middel til dårlig	1	+	4
Dobbeltbekkasin	Ret dårlig	2	+	-
Rødben	Dårlig	1	+	2
Tinksmed	Ret god til ret dårlig	1	+	3
Natravn	Dårlig	2	+	2
Vendehals	Dårlig	1	+	3
Grønspætte	Ret dårlig	3	+	2
Toplærke	Middel	1	+	3
Hedelærke	Meget dårlig	2	+	2
Engpiber	Ret dårlig	2	+	4
Gul vipstjert	Dårlig	1	+	-
Bynkefugl	Middel	2	+	4
Græshoppesanger	Ret dårlig	3	+	4
Grå fluesnapper	Middel	3	+	3
Rødrygget tornskade	Middel	2	+	3
Vagtel	Dårlig	1	-	3
Skovsneppe	Dårlig	3	-	3
Stenvender	Dårlig	1	-	-
Huldue	Middel	6	+	4
Natugle	Ret dårlig	6	+	4
Lille flagspætte	Dårlig	5	+	-
Digesvale	Middel	2	-	3
Husrødstjert	Ret dårlig	6	+	-
Stenpikker	Meget dårlig	1	-	-
Fyrremejse	Meget dårlig	5	+	-
Korttået træløber	Dårlig	6	+	4

Som det ses af tabellen, er der blandt arter med mangelfuld overvågning i alt 20 nøglearter for overvågningen af naturtyper, der samtidig er klassificeret i en af de tre højeste kategorier ved prioriteringen af artsovervågningen. Disse arter er fordelt på mange forskellige habitater, men kun én art er tilknyttet det dyrkede land - agerhønen - mens hele tre arter - tinksmed, hjejle og krikand - er tilknyttet de meget begrænsede arealer med hede og hedemoser.

I alt seks arter er tilknyttet enge: engsnarre, dobbeltbekkasin, rødben, gul vipstjert, engpiber og bynkefugl. Disse findes især på svagt udnyttede enge med f.eks. ekstensiv kreaturgræsning eller sent høslæt. Fire arter holder især til på arealer, der ligger uudnyttede i skov eller agerland: natravn, grønspætte, hedelærke og rødrygget tornskade (her forekommer også engpiber), mens én art, toplærke, forekommer på ”brakarealer” i byer.

En art, stor præstekrave, forekommer på strande, og ligeledes én i moser og overdrev: græshoppesanger.

De tre sidste arter: rød glente, vendehals og grå fluesnapper findes alle i skov, den sidstnævnte også i tilvoksede haver.

Af de 11 arter, der er nøglearter for én af overvågningstyperne og er dårligt dækkede, er der hele seks, der er tilknyttet skov - de to: lille flagspætte og fyrremejse i de mere kratagtige dele af skoven samt gamle, tilvoksede moser. De øvrige fire: skovsneppe, huldue, natugle og korttået træløber er også især tilknyttet de mindst forstligt veldrevne dele af skoven. De resterende fem arter er fordelt på så forskellige habitater som grusgrave, åbrinker og kystskrænter (digesvale), agerland og klitterræn (stenpikker), byområder og gårdspladser (husrødstjert), nedgræssede strandenge med ternekolonier (stenvender) og agerland (vagtel).

De fleste af arterne kan dækkes ved kraftig styrkelse af punkttællingsprogrammet i de relevante habitater og geografiske områder. Visse arter (vagtel, engsnarre, skovsneppe, natugle, natravn, hedelærke) kræver dog særlige optællinger (punkttællinger eller evt. linietakseringer) om natten eller i de tidlige morgentimer. Endvidere kræver krikand, rød glente, hjejle, tinksmed, stenvender og lille flagspætte særlige optællinger målrettet efter netop disse arter på grund af arternes meget lokale udbredelse.

5. Referencer

- Braae, L. & J. Woolhead 1986: Dansk Ornitologisk Forenings Fugleovervågning – Status og fremtidige program. – Dansk Ornitologisk Forening.
- Grell, M.B. 1998: Fuglenes Danmark. - Gad.
- Gårdenfors, U., J.P. Rodríguez, C. Hilton-Taylor, C. Hyslop, G. Mace, S. Molur & S. Poss 1999: - Species 50: 58-70.
- Jacobsen, E.M. 1999: Punkttællinger af ynglefugle i eng, by og skov 1998. Danmark. - Danmarks Miljøundersøgelser – Arbejdsrapport fra DMU nr. 106.
- Lund, M.P. & C. Rahbek 2000: En kvantitativ biologisk analyse af dansk naturforvaltning med fokus på biologisk mangfoldighed. - Arbejdsrapport 2000:1, Det Økonomiske Råd.
- Mace, G., N. Collar, J. Cooke, K. Gaston, J. Ginsberg, N. Leader-Williams, M. Maunier & E.J. Milner-Gullard 1992: The development of new criteria for listing species on the IUCN Red List. - Species 19: 16-22.
- Nygaard, B., S. Mark, A. Baattrup-Pedersen, K. Dahl, R. Ejrnæs, J. Fredshavn, J. Hansen, J. Lawesson, B. Münier, P.F. Møller, M. Risager, F. Rune, J. Skriver, M. Søndergaard 1999: Naturkvalitet – kriterier og metodeudvikling. Faglig rapport nr. 285 fra Danmarks Miljøundersøgelser
- OECD 1999: Vurdering af miljøindsatsen i Danmark 1999. – Oversættelse af OECD rapport publiceret på Miljø- og Energiministeriets hjemmeside.
- Stoltze, M. 1998: Hvordan står det til med naturen? -Tema-rapport fra DMU.
- Stoltze, M. (red.) 1998: Gulliste 1997 over planter og dyr i Danmark. – Miljø- og Energiministeriet, DMU og Skov- og Naturstyrelsen.
- Stoltze, M. & S. Pihl 1998: Rødliste 1997 over planter og dyr i Danmark. – Miljø- og Energiministeriet, DMU og Skov- og Naturstyrelsen.
- Tucker, G.M. & M.F. Heath 1994: Birds in Europe: their conservation status. - Cambridge, U.K.: BirdLife International.